

Silas Harrebye og Bjørn Thomassen

Radikale brud, aktivisme og forandring: Indføring i en brydningstid

Det var den bedste tid, det var den værste tid;
det var visdommens århundrede, det var dårskabens århundrede;
det var troens periode, det var vantroens periode; det var lysets tid, det
var mørkets tid;
det var håbets vår, det var fortvivlelsens vinter;
vi havde alt i vente, vi havde intet i vente;
vi gik alle lige ind i Himlen, vi gik alle den modsatte vej –
kort sagt, tiden lignede i den grad den nærværende,
at nogle af dens mest larmende talsmænd påstod,
at den i godt som i ondt kun måtte tages i superlativ.

Således starter verdenshistoriens mest solgte roman, *En fortælling om to byer*, af Charles Dickens. *Tiden*, som Dickens beskriver så malerisk – og indkredser så penetrerende – er perioden fra 1775 til den franske revolution i 1789 og rædselsregimet, der fulgte umiddelbart efter. Dickens udgav romanen i 1859, og så dengang slående paralleller mellem 1700-tallets revolutionsperiode, der ændrede Europe og resten af verden så fundamentalt, og hans egen omvæltelige nutid. Revolutionerne havde ændret verden, men de var på en eller anden måde stadig en del af den verden Dickens levede i. Revolutionens dynamikker lurede i kulissen, og drastiske forandringer og voldsomme bevægelser var at fornemme på tværs af det europæiske kontinent, fra London til Paris, og i alle de andre voksende byer.

Måske har tiderne skiftet siden da. Måske ikke. I hvert fald kan spørgsmålet stilles med lige så stor relevans i dag som for 150 år siden: Er dette århundrede lysets eller mørkets tid, håbets vår eller fortvivlelsens vinter – eller en lige stor portion af begge dele? Og er der nogen form for visdom at finde i denne brydningstid?

De revolutionære, sociale, folkelige bevægelser har i de seneste år rullet hen over kontinenterne og de stadig voksende storbyer – fra Tahrir Square i Kairo over Puerta del Sol i Madrid og Zucotti Park i New York til Uafhængighedspladsen i Kiev. Mange andre steder verden over ulmer oprøret uden for mediernes søgelys. Kampen for retfærdighed vækker entusiasme og håb. Men hvilke forandringer føder revolutionen egentlig? Sker den bæredygtige udvikling ikke altid gennem reformer? Hvem skaber åbningen for radikale brud, og hvordan? Hvem griber magten i revolutionens rum, og hvordan? Hvordan transformeres magt og legitimitet igennem folkelig mobilisering? Hvordan iscenesættes "folket" i en digitaliseret tidsalder? Via hvilke processer bliver ideer og ideologier udviklet gennem ekstra-institutionelle protestformer del af en ny institutionel orden? Hvor kanaliseres energien hen, når støvet har lagt sig og hverdagen melder sig?

I Madrid krævede pladsens insisterende mængde radikale forandringer, men uden et specifikt program. De døbte sig selv "indignados": indignerede mennesker der ikke længere vil acceptere tingenes tilstand men uden at have en ideologisk opskrift på en ny sådan; i Kairo krævede folkemasserne regeringens afgang, Mubaraks fald og regimeskift – de fik det første; i New York og mange andre steder fokuserede Occupy bevægelsen på en radikal omstrukturering af den globale økonomi; det er endnu ikke sket, men en diskussion er sat i gang, og at den ikke blot tilhører langhårede hippier blev understreget af Pikettys indtræden på bestsellerlister hele verden rundt – en 600-sider historisk gennemgang af kapitalismens former!

På den ene side ligner sociale bevægelser og revolutioner på mange måder hinanden. Igennem historien og på tværs af kontinenter. De følger en klassisk livscyklus og et forudsigeligt repertoire af protestformer og ideologisk baggage der hører moderniteten til: frihed, lighed, broderskab, retfærdighed, demokrati. På den anden side har betingelserne for politiske kampe ændret sig, demonstrantens kritiske repertoire er udvidet, og deres krav om retfærdighed varierer. Hvor kommer strømningerne fra, hvordan opstår brydningsfladerne, og hvor, hvornår og hvordan ebber det hele ud – hvis det gør? Vi lever i bogstaveligste forstand i en epokegørende tid. Hvordan vil de kigge tilbage på dette flygtige Nu om 200 år? Hvad handler denne globale protestalder om? Hvilke udtryksformer tager den? Hvem står bag? Hvad vil de? Er der nye -ismer på vej?

De ofte voldsomme begivenheder, der præger nutiden, har med andre ord inspireret en tilbagevenden til en række centrale spørgsmål for den sociologiske teorihistorie: hvornår og under hvilke omstændigheder griber mennesker

til radikale og ofte risikable metoder for at opnå social forandring? Er magtens former under forvandling? Hvordan opstår forandring?

I dette temanummer af *Dansk Sociologi* inviterer vi til diskussion af disse store spørgsmål. Vi gør det med tre empirisk forankrede artikler skrevet på tværs af de samfundsvidenskabelige discipliner – bidrag vi i denne introduktion vil tilstræbe at skrive ind i en analytisk ramme af sociologisk karakter. Vi håber naturligvis, at vi dermed også kan være med til at åbne op for yderligere debat i de danske sociologiske miljøer. Med andre ord, vi opfatter ikke dette temanummer som et punktum, men snarere som et kolon. Og hvad der måtte følge efter dette kolon, er vi naturligvis ikke ude på at begrænse, tværtimod. Lad os i det følgende afsnit derfor kort skitsere sociologiske tilgange til studiet af revolution og radikal forandring for derefter at kigge nærmere på protesternes former. Vi vil undervejs pege på en række centrale sociologiske temaer der helt oplagt vedrører nutidens radikale brud, og som på forskellig vis behandles i de efterfølgende artikler.

Revolutionen og den radikale forandring som det modernes grundvilkår

Revolutionære tanker udgør en kerne i det modernes idegrundlag. Ideen om revolution har præget vores forestillinger om os selv som mennesker der gennem aktiv politisk handling skubber samfundsudviklingen i den rigtige retning. Med Kosellecks ord (1985), så har revolutionens mulighed været med til at definere vores *forventningshorisonter* som i den moderne verden fik et liv adskilt fra vores umiddelbare *erfaringshorisont*. Som politisk praksis har revolutionen været afgørende for overordnede samfundstransformationer, i hvert fald siden den franske revolution i 1789 og den amerikanske revolution der kulminerede i 1783. Det var således med god grund at Karl Marx berømt sagde, at revolutionen er "historiens lokomotiv". Men hvad er en revolution egentlig? Og hvordan kan man adskille den fra andre former for samfundstransformation? Theda Skocpol gav denne berømte definition:

Sociale revolutioner er hastige, grundlæggende forandringer af et samfunds stats- og klassestrukturer, og de bliver ledsaget af og til dels udført gennem klassebaserede oprør fra neden. Sammenlignet med andre

typer af konflikter og forandrings-processer adskiller sociale revolutioner sig især ved at kombinere to sammenfald: sammenfald mellem samfundsmæssig strukturforandring og sammenfald mellem politisk og social forandring (Skocpol 1979:4).

Skocpols definition sammenkobler bevidst politiske og sociale processer – deraf Skocpols insisteren på at snakke om "sociale revolutioner". Revolutionen er kendetegnet ved en drastisk strukturforandring der berører alle dele af samfundsindretningen: den vender op og ned på både sociale og politiske hierarkier og omformulerer både den materielle og symbolske ressourcfordeling. Princippet for den politiske *legitimitet* bliver omskrevet (Goldstone 2001:142). Definitionen fastslår ligeledes at forandringen indeholder et oprør "fra neden", og at mobiliseringen af de bredere masser er klassebaseret. Skocpol er på dette centrale punkt blevet kritiseret for at udelukke andre former for social mobilisering. Revolutionen i Iran i 1979 (som brød ud samme år som hendes berømte værk, *States and Social Revolutions* udkom) var sandelig også drevet af ideologi og religion.¹ Dog kan man roligt generalisere at alle store moderne revolutioner omfatter en vis grad af forankring i sociale massebevægelser. Det er nok også af samme grund at studiet af "massen" og "mængden" (Borch 2012) er på vej tilbage til den sociologiske dagsorden.²

Dermed har revolutioner naturligvis en del til fælles med sociale bevægelser idet sociale bevægelser ligeledes kendetegnes ved en mobilisering "fra neden" der uden for det institutionelle politiske system prøver at skabe forandring. En grundlæggende forskel er dog at sociale bevægelser normalt ikke kræver en "total" samfundsforandring, men oftest tilstræber forandringer inden for specifikke områder af vores sociale liv: miljøspørgsmål, kønsforhold, menneskerettigheder, etc. Samtidig kæmper sociale bevægelser oftest for disse forandringer "på den lange bane", over tid. Og de forandringer vil oftest blive til en realitet i *dialog med* de eksisterende institutioner – som vi for eksempel har set det med miljøbevægelsen i Danmark.

Med andre ord, det kan ofte være svært at afgrænse præcis hvor og hvornår vi kan snakke om en "egentlig" revolution. Ofte vil der være tale om en flydende overgang i en historisk proces: sociale bevægelser kan inspirere oprørsbevægelser og massedemonstrationer. Modsat kan revolutionære bevægelser og ideologier over tid normaliseres og nedskalere deres ambitioner via sociale bevægelser og partidannelser der kæmper for gradvise forbedringer uden straks at angribe statsapparatet. Det var denne strategi Antonio Gramsci berømt formulerede som en kamp om "hegemoni", dvs. en både politisk og kulturel "positions-kamp" der i første omgang skulle føres *inden for* rammerne af civilsamfundet og de eksisterende institutioner (Gramsci 1994). Det er også derfor at vi i denne introduktion tillader os at snakke om "radikale brud" og mobiliseringsformer i generel forstand uden at foretage en absolut skelnen mellem revolution, social bevægelse og diverse former for (kreativ) aktivisme.

Ideen om "revolution" er i mange sammenhænge et plus-ord. Revolutioner har ført en række positive ændringer med sig og har åbnet rummet for politisk deltagelse og demokrati – men de har ofte også været forbundet med vold og krig og med en yderst problematisk legitimering af volden som politisk våben.³ Det er værd at bide mærke i at de folkelige protester, der opstod i 2011, var eksplicit ikke-voldelige i modsætning til den politiske mobilisering af frivillige der for eksempel sker med de Syriensfrivillige, og som bliver analyseret til bunds i bidraget af Lindekilde og Bertelsen. Derfor er det væsentligt at operere med en reflektiv analytisk distance til drømmen om den radikale revolution, sådan som den for eksempel blev realiseret af samfundstænkeren og den revolutionære håndværker, Lenin. På den ene side var de franske og russiske revolutioner – som de fleste andre revolutioner – et resultat af uholdbare uligheder. På den anden side førte de begge til et veritabelt blodbad og til et brutalt og totalitært styre – et styre der ydermere fandt sin politiske legitimitet med henvisning til revolutionens stadige nødvendighed.⁴ De politiske fjender, derimod, blev stemplet som "mod-revolutionære", en stigmatisering der i mange forskellige styreformer var lig med en dødsdom. Heri hviler et gentagende paradoks i revolutionens udfoldelse: folkekravet om en decentralisering og deling af magten animerer revolutionens bannerførere, mens revolutionen fører til nye (og ofte mere ekstreme) former for magt-centralisering. Der er slående, og skræmmende, paralleller til det der netop nu sker i store dele af Mellemøsten.

Revolutionen og den radikale forandring som sociologisk genstandsfelt

Inden for revolutionsforskningen taler man ofte om forskellige "generationer" af teoretikere, og her anses den klassiske sociologi som den første generation. Saint-Simons og Comtes værker handlede dybest set om at forstå den historiske proces der var blevet sat i gang med den franske revolution, også med sigte på at bringe samfundsudviklingen i en positiv og ønskværdig retning. Erfaringen med revolutionen var de sociologiske samfundstænkernes baggrunds-oplevelse, noget epokegørende som de måtte forstå og forholde sig til – og for marxismen var den ny samfundsvidenskab ligeledes et middel til at gennemføre revolutionen.

Efter anden verdenskrig blev studiet af oprør og revolution et mere eksplicit genstandsfelt inden for sociologien. Man taler her om "anden-generations teoretikere" der i nogen grad byggede videre på de klassiske traditioner, men som samtidig prætenderede at være mere empirisk funderede. Et stående bidrag kom fra sociologen Ted Gurr. "Hvornår gør mennesker oprør?", spurgte Gurr (1970). Svaret fandt han i begrebet om *relativ deprivation*. Begrebet kan defineres som en følelse af afsavn og forholdsmæssig fattiggørelse eller magttab hos det enkelte individ eller grupper af individer idet de sammenligner deres livssituation med *andres* – eller deres egen på et tidligere tidspunkt.

Gurr insisterede på at det ikke er absolut deprivation, der forårsager oprør, som Marx ellers havde forudsat, men snarere en "negative discrepancy between legitimate expectations and present actualities". Faktisk vil det ofte forholde sig sådan at *forbedrede* livsbetingelser kan føre til protest fordi vores forventninger vil blive ved med at stige mens de reelle muligheder for at udfolde disse forventninger ikke altid følger trop. Kurven knækker mellem de to variabler når "legitimate expectations" fortsætter opad mens "present actualities" bliver stående – eller går nedad; når knækket er for voldsomt slår det gnister. Denne teoritilgang blev pludselig hevet op af skuffen igen da revolutionerne brød ud i forbindelse med det Arabiske forår, for teorien passer ganske godt på situationen i for eksempel Egypten og på de unge mennesker der valgte at sige stop for Mubarak-regimet. Som vi kan se det i analysen, præsenteret af Lindekilde og Bertelsen, så har den også en vis relevans i forhold til at forstå motivationerne bag unge danske mænds krigsdeltagelse i Syrien.

Gurrs teori er således brugbar på det generelle plan, men den differentierer ikke mellem forskellige former for "oprør" og forklarer ikke hvornår oprør og vold fører til en egentlig revolution og et regulært systemskifte. Diverse forsøg på opstille sådanne kausalforklaringer blev udviklet fra 1970erne fremefter ført an af komparative og ofte historisk orienterede sociologer såsom Barrington Moore og hans elev Theda Skocpol – tænkere som vi i dag betegner som "tredje-generations" teoretikere. Deres fokus var på de amerikanske, franske, russiske, kinesiske og iranske revolutioner, og forklaringerne var stærkt strukturalistiske. Som Skocpol sagde det: "Revolutions are not made, they come". Skocpol var inspireret af Barrington Moore og specielt hans berømte bog fra 1966, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Ved at identificere strukturelle variabler (blandt andet i klasseforholdene med speciel fokus på bourgeoisiets rolle) forsøgte Barrington Moore at give et svar på det helt store spørgsmål: hvordan kunne det være at nogle lande havde udviklet sig i en liberal-demokratisk retning mens andre lande havde udviklet enten kommunistiske eller fascistiske diktaturer? Skocpol videreførte dette fokus på samfundstypologier og strukturel kausalforklaring og stadigvæk med vægt på magtstrukturer og klasseforhold som determinerende faktorer.

Skocpols komparative studier er af blivende værdi fordi der *er* nogle ting der går igen på tværs af rum og tid, og fordi strukturen i en given social stratifikation *er* en væsentlig faktor for det radikale brud. Samtidig løber strukturelle forklaringsmodeller konstant ind i problemer. Samfundsforskere har aldrig været i stand til at forudse revolutioner: ingen havde forudset revolutionen i Iran i 1979; ingen havde forudset fløjlsrevolutionerne der førte til Kommunismens fald; ingen havde forudset det Arabiske forår og den egyptiske revolution; vi aner ikke om og hvornår der kommer en revolution i Kina. Gentagne forsøg på at identificere universelle variabler og kortlægge både nødvendige og tilstrækkelige betingelser for revolutionernes forekomst har systematisk slået fejl – hvilket sætter et generelt spørgsmålstegn ved sam-

fundsvidevidenskabernes predikative potentiale. For det tredje overser 3. generationsteorier, som allerede antydet ovenfor, ideologiske og kulturelle faktorer. For det fjerde har strukturalistiske tilgange ikke plads til den rolle konkrete, historiske personer, dvs. de sociale aktører der fører an i kampen for forandring, kan spille.

Disse kritikker har affødt det man bredt betegner som 4. generation af revolutionsteorier der har fokus på aktører og den betydningsdannelse der opstår i den sociale aktion. I stedet for at identificere årsager til revolution fokuserer disse på revolutionen som *begivenhed* (Sewell 2005). Revolution og radikal forandring er ikke blot mikro-processer der starter "fra neden". Små begivenheder og enkelte handlinger river andre med sig og starter en "lavinne" (Simmel bruger denne metafor ganske bevidst i centrale steder af sit forfatterskab hvor han indkredser kollektive dynamikker; se for eksempel Simmel 1950:93). En anden form for bevægelse, der illustrerer denne dialektik, er *spiralen* som Szokolczai (2010) korrekt identificerer som en central metafor hos både Elias og Foucault: en mindre bevægelse kan sætte større bevægelser i gang som under givne omstændigheder kan "spinde ud af kontrol".

Dette fører til en vigtig pointe som er værd at understrege, og som vi finder af generel relevans for den sociologiske tænkning. Specifikke begivenheder og bredere processer for samfundsforandring er ikke modpoler, ej heller adskilte analytiske niveauer: mikro og makro flyder sammen og artikuleres sammen i begivenhedens sociale drama (se her Latours diskussion af Gabriel Tarde 2012). Disse begivenheder er sjældent helt tilfældige. Forandringer, der finder sted som konsekvens af en bredere social mobilisering og pres på magthaverne, er (næsten) altid en kombination af bredere skift i for eksempel international politisk økonomi, international magtpolitik, demografiske forskydninger, strukturelle forandringer der skaber forstyrrelser og forskydninger i etablerede regimer og et pres "nedefra" der udvider, undersøger og udnytter de sprækker i systemet som gør magthavere mere sårbare for udfordringer og den bredere befolkning mere åben og modtagelig for forandring.

De strukturelle betingelser er altså afgørende for forståelsen af hvorfor, hvornår og hvordan folk pludselig mobiliseres og får deres krav gennemført. Men disse strukturelle åbninger bliver kun betydningsfulde i det øjeblik aktivister forstår at tolke og udnytte den politiske topografi og bruger den og de tilstedeværende ressourcer til egen fordel – som Thomas Olesens bidrag i dette temanummer diskuterer så glimrende med afsæt i en Durkheimsk-inspireret symbol-teori. Nedefra-perspektivet har blik for hvordan David nogle gange kan besejre Goliath (Ganz 2010). I dag fylder tegn og symboler, billeder og narrativer meget i det politiske landskab. Den kreative aktivistiske avantgarde skal derfor være flydende i sociale medier, kende sin deadline og kunne kommunikere i overskrifter.

Hvad vi her taler om som "begivenheder" er derfor ikke ment som sociale hændelser der står i modsætning til strukturelle betingelser. Begivenheder

finder heller ikke sted i autonomi fra strukturelle betingelser. Men *samtidig* har begivenheder deres eget liv og kan som konkrete sociale fænomener ikke reduceres til strukturelle variabler ej heller forudsiges af disse. Begivenheder er unikke, men samtidig har de det med at skabe og inspirere flere begivenheder og dermed føre til forandring på et bredere plan (Sewell 2005).

Med andre ord, revolutioner udvikler sig via meningsdannende handlinger der må forstås som del af en åben proces; ide og handling er relationelle og må placeres i subjektets erfaring af den historiske nutid (Szakolczai 2004). At studere revolutioner og andre former for radikal social forandring betyder ikke blot et blik på sociale handlinger der opstår "nedefra", men indebærer en erkendelse af specifikke rum og specifikke øjeblikke hvor gængse sociale og politiske hierarkier er relativiseret, og hvor den underliggende grammatik, der begrunder sociale positioner og legitimerer magtens (for)deling, pludselig evaporerer: en figuration hvor de normale spilleregler er sat ud af funktion, og hvor spillerne opfinder deres egne regler alt imens de udøver en politisk kamp (Thomassen 2012).

Den generelle pointe, vi her ønsker at fremhæve, er således at ikke bare moderne politiske revolutioner, men også diverse former for samfundsforandring og social mobilisering har klare teatraliske og rituelle kendetegn og derfor kan de studeres inden for det man i samfundsteorien bredt betegner som en proces-analyse (Thomassen 2012). De mest oplagte eksempler på sådanne rituelle protestformer er naturligvis den fysiske erobring af byens pladser som startede i Madrid for fem år siden og som hurtigt blev til en slags global, teatralisk model for social protest. De former for social mobilisering, der fører til radikale brud, kan derfor forstås som et socialt drama (Turner 1967), et liminalt rum og tid (Thomassen 2014) i den forstand at de skaber deres egne betingelser, symboler og værdier "uden for systemet" som kan virke som en refleksiv kritik og et alternativ til det bestående.

Effekten af disse protestformer kan være ganske håndgribelig når de – som i Egypten – fører til væltede regeringer og systemskifte. Men samtidig er det vigtigt ikke at begrænse diskussionen af "forandringspotentialet" i sådanne protester til de umiddelbare ændringer der måtte ske inden for de institutionelle strukturer. For det første kan sådanne ændringer finde sted over tid – Podemos-bevægelsen i Spanien kan for eksempel tænkes at blive en del af regeringsmagten i en nær fremtid men det vil i givet fald ske adskillige år efter den første samling af "indignados" på Puerta del Sol og ikke nødvendigvis med de samme aktører på banen som de der først erobrede pladsen. Men alle ved at Podemos-bevægelsen ville have været et utænkeligt politisk fænomen uden den sociale mobilisering der fandt sted på Spaniens pladser fra foråret 2011. For det andet er det vigtigt at holde sig for øje at disse begivenheder ikke blot udøves med henblik på at opnå en effekt – en samfundstransformation – men de er desuden også en *affekt*, en omformning af menneskers identiteter, sociale relationer og selvopfattelse (Georgsen og Thomassen, forthcoming;

Duncombe og Lambert, forthcoming). De unge mennesker, der tog til Puerta del Sol pladsen i Madrid og erobrede dette symbolske rum med fredelige midler, væltede ingen regering; og det ved de godt. Alligevel står disse begivenheder tilbage som hændelser der ændrede deres verdenssyn og selvopfattelse; de blev "mærket" af begivenhedernes drama for altid, og det førte til nye former for politisk subjektivering som de deltagende personer i dag omtaler med stor præcision og selvbevidsthed.

Det betyder alt sammen at det er nødvendigt at indkredse de praksisformer der fører til den radikale forandring. Med andre ord, vi må tage den politiske deltagelse alvorligt også som den udøves, forestilles og bliver tillagt værdi af de deltagende subjekter.

Aktivism og kritiske fælleskaber: former for politisk deltagelse og social mobilisering

De fleste forskere, der har behandlet aktivismens former, fra Tarrow (1998) til Diani (2011), er enige om at en forandrende social mobilisering kræver mennesker i et vist *antal*. En bredere mobilisering kræver at disse mennesker deler en *kollektiv identitet* der bygger på social solidaritet og en *fælles forståelse* af bestemte udfordringer. Deres kritiske og/eller konstruktive idéer og praksisser skal opretholdes over en vis *tid* for at der er tale om en egentlig bevægelse og ikke "bare" et oprør, en kampagne eller en modetrend.

Deltagerne i sociale bevægelser, motorerne der skaber bevægelse, kan forstås som drivkraften bag det som Thomas Rochon beskriver som *critical communities*, forstået som "the originators of new value perspectives and the social movement as the source of pressure that brings these ideas to the attention of social and political institutions" (1998:22).

Der er mange måder at differentiere og kategorisere politisk deltagelse – og i den konkrete analyse er det vigtigt at præcisere disse aktører og vise hvem der gør hvad, hvordan, hvorfor og hvornår. Ellers risikerer vi at simplificere vores begrebsmæssige forståelse af den politiske deltagelses former til abstrakt-definerede rettigheder og pligter. Selve begrebet om "sociale bevægelser" handler i bund og grund om mennesker i bevægelse. Hvem er de, og hvordan sætter de ting i "bevægelse"?

Sociale bevægelser består af forskellige celler af aktivister og løst tilknyttede deltagere og livstilsstøtter. Nogle er fuldt ud institutionaliserede kampagnemedarbejdere, andre identificerer sig blot privat med sagen eller kampen og lever deres liv i overensstemmelse hermed. Mange forskere og aktivister stiller krav til at aktivister skal være personer "who lives the issue, demonstrate relentless dedication, and contribute a sustained effort to duly merit the label" (Bobel 2007:147). En så snæver definition kan være problematisk for både praktikere og tilskuere da den simplificerer debatten unødigt og udelukker diverse og mangfoldige former for deltagelse.

I Oxfords English Dictionary er aktivisme defineret som "the use of vigorous campaigning to bring about political or social change". I dette temanummer vil vi definere aktivister endnu bredere som aktive medborgere der på forskellig vis engagerer sig socialt og politisk i den civile sfære for at forandre og forbedre samfundet ved at kommunikere konflikt og/eller løsninger – dér hvor ingen andre kan eller vil. Det skal ekspliciteres at et sådant engagement ikke a priori kan betegnes som normativt positivt eller negativt (jf. Dickens indledende citat). Unge mennesker, der lader sig rekruttere til Islamisk Stat, er også aktivister i denne optik.

Aktivisme er ofte af politi, politikere og i medierne associeret med "røde" konflikter. Men aktivister kommer i mange forskellige farver og former. I litteraturen om sociale bevægelser er der en klar overrepræsentation af hvad man kan kalde "venstreorienterede" cases. Men liberalkonservative bevægelser (eksempelvis Tea Party Bevægelsen), højreekstremistiske bevægelser (eksempelvis Ku Klux Klan) og religiøse fundamentalistiske bevægelser (eksempelvis al-Qaeda) passer også til de opstillede kriterier. De anvender alle vidt forskellige strategier i deres kamp for forandring.

Samtidig er det i stigende grad slående hvor svært det faktisk kan være at sætte højre-venstre mærkater på samtidens protestbevægelser. Er Beppe Grillo venstre- eller højreorienteret? Hvor skal vi placere de unge fra Taksim-pladsen? Hvad er højre og venstre i Kijev og Bangkok? Det kan være yderst vanskeligt at bestemme, og denne uklarhed udfordrer i nogen grad vores vane forestillinger om det sociale oprør. Snarere end at der er tale om nye konfrontationer mellem ideologiske ekstremismer er vi måske historiske vidner til noget helt andet: En reformulering af de rumlige metaforer der har været grundlag for vort politiske liv siden Den Franske Revolution hvor selve ideen om politiske fløje jo blev grundlagt med henvisning til siddemønstret i Nationalsamlingen?

Da den politiske deltagelse dårligt kan kategoriseres ud fra ideologiske ståsteder må en mulig typologisering starte andetsteds, nemlig i deltagelsens konkrete former. I et tidligere studie af deltagelsesformer under klimatopmødet i København har Harrebye (2011) udviklet en typologi der skelner mellem seks grundliggende forskellige logikker, målsætninger og taktikker, som vi finder nyttigt at gentage her: 1) den radikale aktivist, 2) den konfronterende aktivist, 3) den kreative aktivist, 4) den professionelle aktivist, 5) lejlighedsaktivisten og 6) hverdagsmageren. En sådan typologi er naturligvis ikke i sig selv forklarende i forhold til de processer man vælger at kigge på, men den kan anvendes i forbindelse med aktuelle analyser af opbrud, koalitionsdannelse og genopretning af nye ordner og hjælpe til at anskueliggøre disse processer og deres sociale dynamikker. Disse typer af aktivister er tæt knyttet til de konkrete handlinger der kendetegner protestens former.

Skiftende repertoire og nye sociale aktører

Den amerikanske sociolog Charles Tilly definerede berømt hvad han kaldte "repertoires of contention" som "the ways that people act together in pursuit of shared interests" (Tilly 1995:41). Det, som Sidney Tarrow kalder for det "traditionelle" (før-moderne) repertoire, er karakteriseret ved reaktioner på umiddelbare overgreb. Det er de "almindelige menneskers" direkte, lokale og snævre måde at udtrykke sin utilfredshed på og kræve sin ret. I konflikter om retten til land eller ens tro og overbevisninger er kontroverserne kortvarige og uorganiserede – til magthavernes fordel. Ildspåsættelse forbliver et mindre isoleret problem hvis der ikke er nogen der ser eller hører at laden brænder.

Flere sociologer i dette felt, deriblandt også Charles Tilly (1995), forsøger at læse protesternes skiftende former ind i en bredere historisk-sociologisk ramme. Fra det 18. århundrede og frem lærte en væsentlig større del af befolkningen at læse og skrive. Kombineret med udviklingen af trykkebranchen og dens udbredelsen af ny og let tilgængelig information samt en stigning i antallet af nye foreningsformer, betød denne udvikling at folk, som ellers havde været socialt og geografisk adskilt, fik kendskab til hinandens udfordringer, håb og aktioner imod overmagten. Informationsspredningen (som med internettet er gået ind i endnu en ny fase) var altså afgørende for fødslen af den nationale sociale bevægelse fordi dens kommunikationsstrukturer muliggjorde tilknytning og læring imellem større grupper af mennesker og tillod cirkulationen af deres budskaber til nye og bredere offentligheder. Det medførte også at de tidligere snævre krav blev tænkt og italesat som mere almenmenneskelige fordringer – der også nu kunne dække geografisk mere vidde. Som Tarrow udtrykker det: "The new repertoire was cosmopolitan rather than parochial; autonomous rather than dependent on inherited rituals or occasions; and modular rather than particular" (Tarrow 1998:37).

Eksempler på dette nye repertoires strategier og taktikker inkluderer boykotten, underskriftsindsamlingen, den urbane opstand og barrikaden. I takt med at nationalstaten voksede og fortsat muliggjorde etableringen af de brede bevægelser, skiftede protesterne fokus fra private og lokale aktører til de centrale nationale beslutningstagere. På samme måde kan man sige at globaliseringen ikke kun giver grobund, men også mulighed for nye netværk, aktionsformer og ideologisk tankegods på tværs af geografiske og sociale grænser.

Men hvad betyder dette repertoire for den enkeltes muligheder for at gøre en forskel? Det betyder at vi må tænke over, hvor, hvornår og ikke mindst hvordan vi kan gøre en forskel og/eller forstå dem der prøver. Om det gælder vedkommendes naboskab, bæredygtig indkøb, bedre integration, fred eller ulighed i verden så skal man fra et aktørperspektiv overveje om ens energi er bedst brugt som *facer* på gaden, kronikør i avisen, *organizor* af gadeaktioner, missionær på facebook eller på en meningsfuld karriere der stemmer overens med ens livsværdier. For at forandring skal finde sted vil der oftest være brug for en bred vifte og en vis grad af koordinering af sådanne deltagelsesformer: fra *boots on the ground* til lobbyister og *meme-artists*.

Forskellige typer aktivister kan dermed identificeres og sociologisk klassificeres, og det er som sagt et nødvendigt skridt i analysen af sociale bevægelser betydning for radikale brud og varig forandring. Samtidig kan det være risikabelt at placere sådanne former for protest og deltagelse i en kronologisk ramme som eksempler på en evolution fra før-moderne til moderne og eventuelt "post-moderne" former. Denne skelnen er måske nyttig på det heuristiske plan men den må i vores opfattelse ikke betragtes som nogen endelig model, og afgrænsningerne af de forskellige protestformer er på ingen måde absolut, ej heller er den historiske udvikling af protestens former nødvendigvis irreversibel.

Diskussionen af protestens former i nutidens samfund hænger sammen med en anden og endnu større sociologisk/politisk debat, nemlig debatten om hvad der kendetegner den "offentlige sfære". Når man studerer protestens former vil man ofte kunne observere sociale fænomener der dårligt stemmer overens med den idealiserede forståelse af offentlighed som åben, rationel og transparent debat som Habermas har forsvaret gennem årtier. Som Harrebye argumenterer (2016), så folder den kreative aktivisme sig ud i magtens sprækker,

in the cracks of polished surfaces. In the cracks that we are all scared to fall into. In the cracks that prove we are humans – imperfect beings. In the cracks that reasonable doubt luckily creates in our foundational beliefs. All of these cracks represent a space below the surface, a space in-between known terrain. Or to relate to terms within the aesthetic domain, a social interstice, a space of potentiality, where relational art produces inter-subjective encounters that spur existential reflection.

Med andre ord, en af sociologiens væsentligste opgaver er at udforske social aktivisme der trives på kanten, eller helt uden for rammerne af, de mere formelle former for "offentlig debat" (Scott 1990). Vi har her at gøre med teatraliske "performances" som gør brug af et symbolsk sprog der netop ikke kan afkodes entydigt men som – ofte meget bevidst – er karakteriseret ved reversibilitet og polysemi (jvf. Gardiners Bakhtin-inspirerede kritik af Habermas; Gardiner 2014). Et glimrende eksempel på denne protestsymbologi, er den globale udbredelse af Guy Fawkes masker. Sådanne masker "betyder" i sig selv ikke noget bestemt og har ingen fastlåst referenceramme: de fungerer snarere som et spejl, en form for kritisk diskurs der tvinger den, der kigger, til at stille spørgsmålstegn ved givne normer og regler: de udstiller magten uden at komme med entydige svar eller opskrifter på problemernes løsning (for yderligere diskussion af kritikens "spejleffekt", se igen Harrebye 2016).

Man kan så spørge sig selv hvorfor protestbevægelser ikke "blot" kan gøre brug af mere gængse former for diskurs: skrive et læserbrev, melde sig ind i et parti eller danne en lobbygruppe. Hvorfor skal de danse rundt på byens

pladser med masker på som om det hele var et karneval? En del af svaret findes nok i en dybereliggende kritik af selve idealerne for "inklusion" og "transparens" som blandt andet bliver diskuteret i den feministiske litteratur og i grene af post-strukturalismen (Fraser 1990; Bickford 1999). Idealerne om den fri deltagelse og den åbne offentlighed hvor alle kan ytre sig, kan dække over strukturelle uligheder og eksklusionsmekanismer der finder sted under overfladen. Sociale aktører leder derfor efter multiple ytringsmåder hvormed de kan skabe deres egne betingelser for at lancere en kritisk diskurs og positionere nye former for alternativ. Som Fraser udtrykker det (2007:74), sociale aktører leder efter og skaber deres egne "moments of opening" hvorfra de kan adressere de forhold og spørgsmål der vedrører den sociale retfærdighed.

Med andre ord, man skal passe vældigt på med at skrive protestens former ind i en evolutionsmodel hvor "nye" mere "modne" former erstatter mere "gammeldags" former for repertoire. Det er ganske evident at samtidens politiske aktører helt bevidst trækker på såkaldt "før-moderne" udtryksformer i deres politiske mobilisering for eksempel via brug af teater, maske-spil og karnevalslignende teknikker. Sådanne udtryksformer har ikke meget plads i gængse tilgange til forståelsen af debat og kampe om retfærdighed i den "offentlige sfære" – men de findes og er endog meget synlige i dag (Risgaard og Thomassen, forthcoming; Harrebye 2016).

Dette betyder naturligvis ikke at det ikke er interessant at se på nutidens former for politisk deltagelse i et historisk perspektiv og pege på tendenser i samtiden. I et historisk perspektiv synes man således at kunne ane nogle overordnede skift i repertoire, organisationsformer, kommunikationsmidler og ideologisk kohærens som er værd at pege på (Harrebye 2015). Det, som man kan kalde det "kritiske repertoire", er naturligvis i konstant udvikling ligesom selve grænsen for, hvad der kan opfattes som "kritik" og hvad der udgør det "politiske" konstant, bliver udfordret – som vi for eksempel har set det her i Danmark med Dukkepartiet. Denne "legen" med grænserne for det politiske spil er en væsentlig del af det sociologiske genstandsfelt der har med politisk mobilisering at gøre, og analysen deraf kan dermed ikke lukke sig selv ind i præ-definerede kategorier og forklaringsmodeller.

Protestens former er i bevægelse, og denne bevægelse er med til at tegne den brydningstid vi lever i. På den ene side står aktivister i dag jo på skuldrene af dem der har tegnet feltet før dem. På den anden side har betingelserne ændret sig og dermed også til dels midlerne hvormed forskellige regimer udfordres. Som Boltanski og Chiapello skriver (2007:51)

The revival of critique accompanies – but always after some delay – the appearance of new kinds of protest mechanisms more attuned to the emerging forms of capitalism, in accordance with the principle that critique, in seeking to be effective, tends to become isomorphic with the objects it is applied to.

Kommunikationsteknologier og sociale medier: muligheder og begrænsninger

Historisk har samfundsforandrende social mobilisering været afhængig af eksistensen af specifikke kommunikationsmekanismer såsom mund til mund rygter, prædikener, pamfletter, manifeste og brevudveksling. Det der er med til at kendetegne samtidens aktivister er at de typisk er forbundet i løser og ofte globale kommunikationsnetværk frem for mere formelle organisationer (Fominaya 2014 og Castells 2012). I dag er multimodale digitale netværk med den horisontale kommunikationsorganisering, som de muliggør, dels billig og tilgængelig og dels det hurtigste og mest interaktive informations- og koordinationsmiddel i historien. Nye medieteknologier udgør på denne måde en ressource der kan være med til at åbne den politiske mulighedsstruktur – også i en global kontekst. Man kan hurtigt få den opfattelse, at disse nye muligheder udgør et ubetinget gode. Men de demokratiske implikationer er dobbelttydige og endnu uvisse. Aktivister rundt omkring i verden har i de seneste år erfaret på deres egen krop hvordan de teknikker, de bruger til at nå ud til potentielle meningsfæller, udgør de selvsamme teknikker der gør dem sporbare for de myndigheder de ønsker at vælte af pinden. Ikke så få af disse sidder i øjeblikket bag fængslets mure – hvis de altså lever endnu.

Informationsteknologier er med til at skabe et næsten totalt "overvågningssamfund", en form for perfektionering af Foucaults Panopticon. Som Bauman (2012) siger det så klart: informationsteknologier er aldrig demokratiske i sig selv; og enhver form for informationsteknik kan i lige så høj grad være med til at kvæle det demokratiske potentiale og den åbne dialog.

Medieteknologier kan nå ud på nye måder i dag, men det i sig selv er heller ikke altid uproblematisk. Afstandtagen og alternativer kan skabe en fragmenteret offentlighed og isolerede ekko-kamre hvilket for eksempel kan være problematisk i forhold til radikale bevægelser som al-Qaeda (global), English Defense League (national) eller militante autonome (ofte helt lokalt forankrede grupperinger). Etablerede journalistiske dyder (såsom princippet om informationens mulige verificering) og muligheden for at sikre at de efterleves bliver også udfordret med de nye medier. Ikke mindst når billeder, skandaler og følelser (som ofte er drivkraft i *clicktivism*, som nogle gange bliver til *slacktivism*) skærmer for de brede og mere principielle diskussioner.

En facebook-side kan, som vi senere kan læse, iværksætte globale kampagner. En storm af tweets og de rigtige memes kan mobilisere hele bevægelser (Gerbaudo 2012). Malcolm Gladwell har altså ikke helt ret, når han i sin megen omtalte The New Yorker artikel (2010) påstår at sociale medier "shifts our energies from organizations that promote strategic and disciplined activity and toward those which promote resilience and adaptability". Resultaterne af nogle af de aktuelle bevægelser, vi ser i dag, er ikke proportionelle med den energi deres størrelse mobiliserer og det håb deres kamp for frihed, demokrati eller lighed inspirerer. Den hurtige og opsigtsvækkende virale kampagne

(eksempelvis KONY 2012) fungerer bedst sammen med den langsigtede velorganiserede bevægelse (eksempelvis Action Aid International). Ligesom *high risk, close ties* aktivisme er mest effektiv når den spiller sammen med *low risk, loose ties* aktivisme (Pussy Riot kombinerer eksempelvis disse i deres provokerende aktioner). Et varierende repertoire og en bagvedliggende organisation er nødvendigt for at kunne opretholde narrativets momentum og skabe varige sociale forandringer. Occupy Wall Street er formentlig et godt eksempel på en bevægelse som ikke formåede at opretholde dette momentum med deres noget enstrengede besæt-byens-pladser-strategi. Den store udfordring i forbindelse med store politiske abrupte omvæltninger i vor tid synes derfor at være at få sociale bevægelser til at tænke sammen, sammensætte stærke policy forslag, finde mulige politiske veje til bæredygtige forandringer – at holde ved over tid og at holde fast i *union, numbers og commitment* (jvf Tillys "wunc"-begreb), også når avisens overskrifter har flyttet offentlighedens opmærksomhed mod den næste "breaking news".

Foruden de stadig nye muligheder, der opstår via informations og kommunikationsmidler, er det ofte også kendetegnende for samtidens sociale aktører at de er aktive i enkelte projekter og ikke mindst interesseret i diffusionsmekanismer i krisetider (Della Porta & Mattoni 2014). Det indebærer i visse tilfælde også et mere midlertidigt engagement frem for den stabile deltagelse. Aktivisten er ofte mere ideologisk fragmenteret og single issue orienteret end tidligere tiders mere sammenhængende støtten op om nogle af det 20. århundredes store utopiske strømninger – som mange i dag måske også tager afstand fra på grund af en mere eller mindre bevidst frygt for de totalitære regimer de også har medført. Dette er naturligvis en relativ kontrast, men det er en tendens der bliver ganske klar hvis man sammenligner nutiden med de sociale protestbevægelser der var så dominerende i 1970erne. Dog skal det her tilføjes at vi netop nu, i skrivende stund, samtidig er vidner til noget af en modtendens: Syriza og Podemos er aktuelle eksempler på politiske initiativer der kanaliserer bevægelsernes energi ind i partidannelser der ønsker det parlamentariske ansvar.

Disse tendenser hænger naturligvis sammen med protestbevægelsernes idegrundlag. Ideologierne er ikke døde som Sune Haugbølle også slår fast i sit bidrag. Samtidig kan man måske sige at et fællestræk i mange af nutidens lokale-globale protester er et uforudsigeligt bricolage af små og store ideologier og projekter og en næsten grænseløs mangfoldighed: Alle med noget på hjerte tropper op på byens pladser for at blive hørt. De politiske platforme, der skabes via disse ofte spontane aktioner, fungerer som et slags åbent laboratorium (og helt bevidst i nogle tilfælde, som i Occupy bevægelsen). De slogans og bannere, som vi ser rundt omkring i verdens byer, ender sjældent med en -isme. Enten er de yderst konkrete: træd af! politiet væk fra byens parker! boliger til de hjemløse! Eller også er de appropriationer af slogans der går tilbage til Oplysningstiden; frihed, lighed, retfærdighed – præ-poli-

tiske begreber der skulle udgøre det givne grundlag for demokratisk debat. Og derfor har samtidens protester også at gøre med en legitimitetskrise der berører alle niveauer af politiske institutioner. Den politiske legitimitetskrise skærer på tværs af de eksisterende styreformer. Der ligger naturligtvis et paradoks her: Krav om frie politiske valg i Nordafrika finder sted alt imens vi er vidner til en grundlæggende kritik af eksisterende demokratiske former på den anden side af Middelhavet, i Europa, og især i de Sydeuropæiske lande. I Spanien og Grækenland står Iglesias og Tsipras lige nu som stærke karismatiske ledere i fronten for Podemos og Syriza som jo principielt og paradoksalt hylder og dyrker det flade demokrati.

Protestens former er med andre ord ikke altid tilknyttet klart definerede og ideologisk betingede bevægelser. Derfor er samtidens sociale aktører ofte mere indirekte politiske gennem mere eksperimenterende processer. Hun er mere skaber end konservator. Mere kunstner og social entreprenør end håndværker eller ingeniør. Det kalder på nye teorier, analyser og samarbejdsformer – nogle der tør bryde med siloerne hvori universiteterne, NGO'erne og de sociale bevægelser, de politiske partier, fagforeningerne og de socialøkonomiske virksomheder indtil nu har fået lov at passe sig selv. I fremtiden må vi arbejde sammen på tværs af disse grænser hvis vi bedre vil forstå hvorfor, hvordan og hvornår forandring skabes nedefra. Den kreative og den analytiske praksis er ikke to parallelle spor men to gensidigt inspirerende måder at forholde sig til en verden i social bevægelse. Og det samme kan man vel sige om sociologien som sådan.

Noter

1. Michel Foucault var under sit feltstudie i Teheran i 1978 hurtig til at identificere dette ideologiske og "spirituelle" element; se bl.a. hans blændende avisartikel fra oktober 1978, "What are the Iranians Dreaming About?".
2. Forholdet mellem masse og *elite* er et andet klassisk tema i den sociologiske teorihistorie, som blandt andet er blevet grundigt behandlet af de store italienske og franske samfundsteoretiske tænkere (se for eksempel Scipio Sigheles *The criminal crowd*, 1891; Le Bons klassiske værk, *La Psychologie des Foules*, 1895; og de italienske eliteteoretikere, Pareto og Mosca). Disse teorier er ligeledes genstand for fornyet debat, og med god grund: "masserne" er jo øjensynligt i bevægelse, men i en digital tidsalder der fundamentalt har ændret forholdene og betingelserne for masse-mobilisering og lederskab. Der er tegn på, at elite-forskning ligeledes er på vej tilbage på den sociologiske dagsorden.
3. Revolutionsideologier legitimerer således ofte volden som et nødvendigt redskab. Jf. Maos berømte definition: "A revolution is not a dinner party, or writing an essay, or painting a picture, or doing embroidery; it cannot be so refined, so leisurely and gentle, so temperate, kind, courteous, restrained and magnanimous. A revolution is an insurrection, an act of violence by which one class overthrows another" (Mao Tse-Dung 1927).
4. Den måske mest bidende kritik af den russiske revolution og bolshevikkernes magtovertagelse blev faktisk skrevet af en hovedfigur i den franske sociologi, Marcel Mauss (Mauss 2005; for yderligere diskussion, se Thomassen 2016).

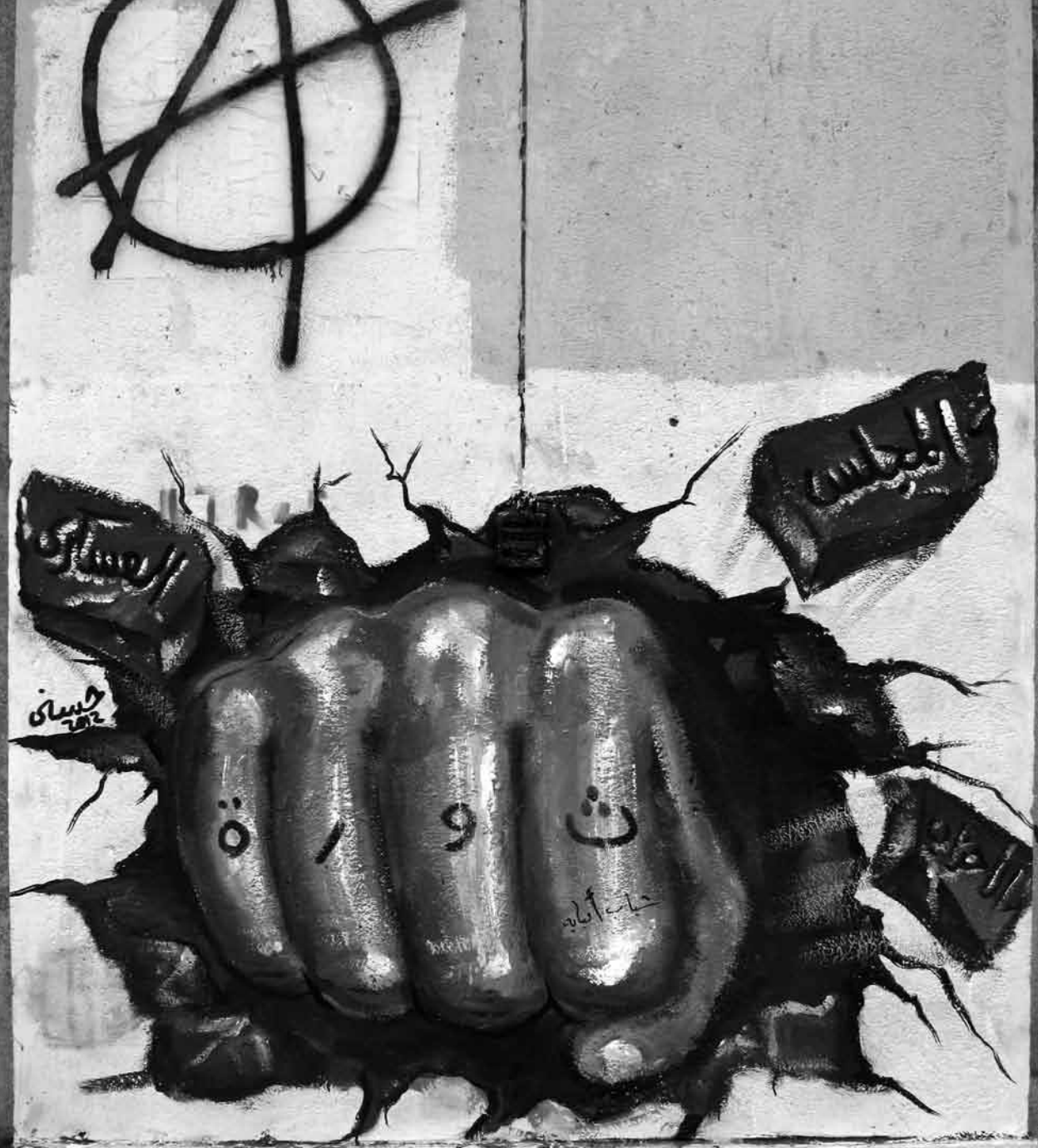
Litteratur

- Bauman, Zygmunt 2012: "Do Facebook and Twitter help spread democracy and human rights?". *Social Europe*, online Journal, <http://www.socialeurope.eu/2012/05/do-facebook-and-twitter-help-spread-democracy-and-human-rights/> sidst konsulteret den 10/8 2015.
- Bakhtin, M. 1984: *Rabelais and his World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bobel, Chris 2007: "'I'm not an activist, though I've done a lot of it': Doing Activism, Being Activist and the "Perfect Standard" in a Contemporary Movement". *Social Movement Studies*, Vol. 6, No. 2:147-159.
- Boltanski, Luc & Chiapello, Eve 2005: *The New Spirit of Capitalism*. Verso.
- Borch, Christian 2012: *The Politics of Crowds – An Alternative History of Sociology*. Cambridge University Press.
- Castells, Manuel 2012: *Networks of Outrage – Social Movements in the Internet Age*. Polity.
- Della Porta, Donatella & Mattoni, Alice (Eds.) 2014: *Spreading Protest: Social Movements in Times of Crisis*. ECPR Press.
- Diani, Mario 2011: "The Concept of Social Movement". *The Sociological Review*, Vol. 40, Issue 1:1-25.
- Foucault, Michel [1978]: "What are the Iranians dreaming About?", translated to English and posted online at <http://www.press.uchicago.edu/Misc/Chicago/007863.html> (sidst konsulteret den 2/9 2014).
- Fominaya, Christina Flescher 2014: *Social Movements and Globalization*. Palgrave.
- Fraser, N. 2007: *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.
- Fraser, N. 1990: "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy". *Social Text*, 25/26:56-80.
- Ganz, Marshall 2010: *Why Davis Sometimes Wins*. Oxford University Press.
- Gardiner, M. E. 2004: "Wild Publics and Grotesque Symposium: Habermas and Bakhtin on Dialogue, Everyday Life and the Public Sphere". *The Sociological Review* 52 (supplement s. 1):28-48.
- Georgsen, Mie & Bjørn Thomassen 2016: "Affectivity and liminality in ritualized protest: politics of transformation in the Kiev uprising". *Journal of Theoretical Psychology* (forthcoming).
- Gerbaudo, Paolo 2012: *Tweets and the Streets – Social media and contemporary activism*. Pluto Press.
- Gladwell, Malcolm 2010: "Small Change – Why the Revolution Will Not be Tweeted". The New Yorker.
- Goldstone, Jack 2001: "Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory". *Annual Review of Political Science*, 4:139-87.
- Gramsci, Antonio 1994: *Letters from Prison*. Volume 1. New York: Columbia University Press.
- Gurr, Ted 1970: *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Koselleck, R. 1985: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, trans. by Keith Tribe, Cambridge, MA: MIT Press.
- Koselleck, R. 1988: *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Oxford: Berg.

- Harrebye, Silas 2011: "Global Civil Society and International Summits: New Labels and Different Types of Activism at COP15". *Journal of Civil Society*, 7:4:407-426.
- Harrebye, Silas 2015: "The Ambivalence of Creative Activism as a reorganization of critique". *Culture and Organization*, 21, 2:126-146.
- Harrebye, Silas 2016: *Social change and creative activism in the 21st century: The mirror effect*. Palgrave Macmillan.
- Latour, Bruno 2002: "Gabriel Tarde and the End of the Social", i Patrick Joyce (ed.): *The Social in Question: New Bearings in History and the Social Sciences*. London: Routledge.
- Le Bon, Gustave 2005: *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Filiquarian Publishing, LLC.
- Mannheim, Karl 2002: *Ideology and Utopia*. New York: Routledge.
- Mauss, M. 1992 [1924-25]: "A sociological assessment of Bolshevism", i Gane, M. (ed.): *The Radical Sociology of Durkheim and Mauss*. London: Routledge, 165-211.
- McAdam, Doug 1999: *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. University of Chicago Press.
- McAdam, Tarrow & Tilly 2001: *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.
- Morris, Aldon D. 1984: *The Origin of the Civil Rights Movement*. The Free Press.
- Risgaard, Lone & B. Thomassen (forthcoming): "Powers of the Mask. Political Subjectivation and Rites of Participation in Local-Global Protest", (under review).
- Rochon, T. R. 1998: *Culture Moves – Ideas, Activism, and Changing Values*. Princeton University Press.
- Scott, James C. 1990: *Domination and the Art of Resistance "hidden transcripts"*. Yale University Press.
- Sewell, William 2005: *Logics of History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shirky, Clay 2009: *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations*. The Penguin Press.
- Sighele, Scipio 2015: *The Criminal Crowd and Other Writings*. Forthcoming, University of Toronto Press.
- Simmel, Georg 1950: "Qualitative Aspects of the Group", i *The Sociology of George Simmel*. Translated and Edited by Kurt H. Wolff. New York: The Free Press, 87-174.
- Skocpol, Theda 1979: *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. New York: Cambridge University Press.
- Skocpol, T. 1994: *Social Revolutions in the Modern World*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Szokolczai, Arpad 2004: "Experiential Sociology". *Theoria*, 103:59-87.
- Szokolczai, A. 2010: "Civilizing processes and accelerating spirals: The dynamics of social processes, after Elias", in CAMBIO (Laboratorio di ricerca sulle trasformazioni sociali, Università degli studi di Firenze), paper given at "Beyond Dichotomous Thinking: The Society of Individuals; The Legacy and Continuous Relevance of Norbert Elias's Sociology". Florence, Italy, 7-9 Oct 2010.
- Tarrow, Sidney 1998: *Power in Movement – Social Movements and Contentious Politics* (Second Edition). Cambridge University Press.
- Thomassen, B. 2012: "Notes toward an anthropology of political revolutions". *Comparative Studies in Society and History*, 54(3):679-705.

- Thomassen, B. 2014: *Liminality and the Modern. Living Through the In-Between*, Farnham: Ashgate.
- Thomassen, B. 2016: "The hidden battle that shaped the history of sociology: Arnold van Gennep contra Emile Durkheim". *Journal of Classical Sociology* (forthcoming).
- Tilly, Charles 1995: *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*. Harvard University Press.
- Tilly, C. 1986: *The Contentious French*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tse-Tung, Mao: "Report on an Investigation of the Peasant Movement in Hunan" (March 1927) *Selected Works*, Vol. I:28.
- Turner, V. W. 1969: *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.
- Wolff, Miles 1990: *Lunch at the 5 & 10*. Chicago: Ivan R. Dee.

النور يبيح... فهو